

Eckhart Ferenc jobbágysággal kapcsolatos kutatásairól*

Eckhart Ferenc alkotmány- és gazdaságtörténész (1885–1957) programításainak gyakran visszatérő pontja volt a „nép” felé való történelmi nyitás szükségének hangoztatása. Szemben a szerinte „idegen” hatások által jobban befolyásolt alkotmány történetének kutatásával, a jobbágyság helyzetének jogtörténelmi elemzése nemzeti szempontból sokkal inkább tétkérdés, mert az a népi jog és a sajátosan magyar jogszokások megismerését tenné lehetővé. A jobbágykérdés ezenkívül Eckhart másik vissza-visszatérő témájához, a Habsburg gazdaságpolitika magyarországi hatásainak az értelmezéséhez, de a magyar társadalom elmaradottságának/fejlettségének méréséhez is kínált fogódzókat. Néhány értelmezés szerint Eckhart a kommunizmus idején, a politikai elvárások miatt nyúlt – ismét, vagy először – a jobbágyság történetének témájához.¹ A történész a két világháború között azonban már nagy mennyiségű forrást és irodalmat gyűjtött össze a jobbágysággal kapcsolatban, ez irányú érdeklődése tehát jóval megelőzte az 1948/49 utáni időket.² Az alábbi tanulmányban Eckhart jobbágysággal kapcsolatos nézeteinek bemutatására koncentrálok, amelyről összefoglaló jelleggel eddig még nem írt a vonatkozó szakirodalom.

Eckhart ilyen témájú kutatásai egyrészt a bécsi kormányiszékek és a Habsburg uralkodók politikáját, másrészt a jobbágyság és földesurak jogi intézményeit vizsgáló írásaiból állnak. Először az előbbi témában született munkáit elemzem. A történész 1925-ben Mária Terézia úrbéri rendeletének háttéréről értekezett, amelyben az intézkedést a királynő lelkületére, vallásos meggyőződésére vezette vissza. Ezt az értelmezést a gazdasági, társadalmi szempontokat előtérbe helyező nézetekkel szemben fejtette ki.³ A tanulmány szerint Mária Terézia őszinte vallásos meggyőződése olyannyira erős volt, hogy nem vette figyelembe azt sem, hogy reformjaival uralmának támaszát (a nagybirtokos réteget) idegenítheti el magától. Az úrbérendezés nem ment zökkenőmentesen a földesurak konzervatív nézetei miatt, de az uralkodónő sem akarta teljesen felforgatni a társadalmi berendezkedést, ezért Eckhart „konzervatív reformnak” nevezte az úrbéres rendezést, szemben a későbbi II. József doktriner eljárásával: „*Mária Terézia parasztreformja konzervatív jellegű, amint gondolkozása is konzervatív volt. József doktrinarizmusával szemben, ki az újat gyakran csak azért akarta, mert új volt, ő bizonyos szeretettel csüngött a tradíción. [...] Reformja nem akarta a meglévő társadalmi kereteket szétrombolni, hanem csak azokon belül a paraszt megélhetését, anyagi boldogulását biztosítani. [...] Ha neheztelt is az utolsó országgyűlés miatt, ha haragudott is a »nagyokra«, nem felejtette el öreg korában sem azokat az érdemeket, melyeket a magyar nemesség, főleg a főnemesség trónjának megmentésével szerzett.*”⁴ A lelki tényezők mellett Eckhart kiemelte az európai gondolatok, így a fizikratizmus hatását is, amely a parasztság helyzetén igyekezett jobbitani. Mária Terézia elzárkózott az új tanok elől, de államtanácsosai ismerték azokat, és ezért támogatták az uralkodónő intézkedéseit.⁵ Eckhart szerint a nemesi adómentesség erkölcsi alapjául szolgáló katonáskodás már idejét múlt érv volt a korszakban, hiszen az állandó hadseregek és így az állam szempontjából az adózó és harcoló paraszti osztály fontosabb volt a nem adózó és már nem is hadakozó nemesnél.⁶

A bécsi jobbágypolitikáról a legrészletesebben 1956-ban megjelent tanulmányában írt a Századokban. E szerint a magyar kormányiszékek és megyék vezetői földesurak is

voltak egyben, tehát egy elmaradott társadalmi rend fenntartásában voltak érdekeltek. Ebből kifolyólag az egyetlen kiút a felülről való reform lehetett volna, amit viszont a rendszert megdönteni nem akaró Habsburg uralkodók vettek a kezükbe.⁷ A királynő és a rendek Pozsonyban csaptak össze egymással, ennek az eredménye az uralkodónő hajthatatlansága miatt az úrbérrendezés elrendelése lett, akár a nemesség érdekeivel szemben is.⁸ Az urbárium végrehajtása nem volt egyszerű: „*A földesúri osztály, ahol lehetett, iparkodott az Urbárium végrehajtását megakadályozni, halasztgatni, ahol pedig ez nem sikerült, a végrehajtást a jobbágyok kisajátítására felhasználni és saját földjét a jobbágyok rovására növelni.*”⁹ Mária Terézia legfőbb célja a jobbágyok rokonszenvének megnyerése, segítségükkel az urak sakkban tartása volt – a vallási motiváció helyett ebben a tanulmányban szerzője már reálpolitikai megfontolásokkal magyarázta a királynő politikáját. A felállás viszont később sem változott: a reformer idegen küzd az elmaradott nemzetivel szemben, a bécsi „gyarmatosító” gazdaságpolitika¹⁰ árnyékában. A földesurak „elnyomó” hatalmának és az urbárium eredményeképp Mária Teréziának és II. Józsefnek sikerült a bécsi kormány pártjára állítania a forrongó alsó néprétegeket. József robotválsága azért nem volt, lehetett megvalósulása esetén sem sikeres, mert közben a gyarmatosító gazdaságpolitika negatívumai ellensúlyozták volna jótékony hatásait. „*József robotválsági rendszerének Ausztriában nagyszámú új parasztbirtok keletkezése, a szabadabb paraszti osztály megnövekedése volt az eredménye. Nálunk azonban a magyar parasztságnak, amelynek a földesúri kizsákmányolás mellett, a gyarmati elnyomás miatt nem volt pénze, semmi haszna sem volt belőle.*”¹¹ A jobbágykérdés összefüggése a Habsburg gazdaságpolitikával itt is megnyilvánult, s pár oldallal később megjelent a cseh példával való összehasonlítás, amikor II. Józsefről írt: a „*parasztosztályból*” terheinek könnyítése és így gazdagodása miatt később kialakulhatott egy „*cseh iparos réteg és intelligencia*”, ami a cseh „*nemzeti újjászületéshez*” járult hozzá.¹² A jobbágyreformok felemás érvényre jutása és a bécsi gazdaságpolitika tehát a cseh példával szemben az „egészséges” magyar nemzeti fejlődés útját vágta el. A francia forradalom hatása miatt még a megkezdett, lassan megvalósuló reformok is elakadtak: „*Így II. József utódai alatt jobbnak látszott a nemességgel megalkudni, a feudális társadalmi és alkotmányos viszonyok megtartása és megerősítése mellett. Ezzel együtt – ismételjük, a francia forradalom hatása alatt – az udvar jobbágypolitikájának is meg kellett változnia.*”¹³

A jobbágypolitikai témák mellett nagy jelentőségűek Eckhartnak az 1950-es években közölt kutatási eredményei a jobbágyok és földesurak jogintézményeiről. Az érdeklődés itt is korábbra nyúlik vissza. Eckhart a 1920-as években egy jobbágyság történetéről¹⁴ szóló munkát szeretett volna írni, s egy alkalommal közel került a megvalósításhoz is. 1928-ban Gaál Jenő közgazdásztól (az MTA nemzetgazdasági bizottságának elnöke volt ekkor) megbízást kapott a jobbágyság 18. század végi, 19. század eleji történetének megírására, amely feladatot el is vállalta.¹⁵ A Gaál által eredetileg megadott téma („*A magyarországi jobbágyterhek megszüntetésére irányuló mozgalmaknak, különösen azok megváltásának bírálatos története*”) helyett „*A magyar jobbágyság jogi és gazdasági helyzete Mária Terézia korától a földtehermentesítésig*” lett volna a mű címe és Eckhartnak pénzügyi juttatás fejében 1930 végéig kellett volna elkészülnie vele – ez a terv talán a történetész élethelyzetében 1929-ben bekövetkezett radikális váltás (ti. a budapesti jogtörténeti tanszékre való kinevezése) miatt nem realizálódott végül.

1942-ben Eckhartot a Magyar Általános Hitelbank igazgatója, Fabinyi Tihamér kereste meg azzal a kérdéssel, hogy milyen jogtörténeti témákat tudna javasolni kidolgozásra a Magyarságtudományi Intézet számára:¹⁶ „*Meggyőződésem ugyanis, hogy a magyarságtudomány előbbrevitelének, a magyarság mibenléte megállapításának*

*előmozdítása volna az is, ha hazai jogunk történetéből felkutatnók azokat a momentumokat, amelyek lényeges komponensei a magyarság jellegének és lelki összetételének.*¹⁷ Válaszfogalmazványában Eckhart a népi jogszokások gyűjtését és a parasztság jogviszonyainak kutatását ajánlotta Fabinyi figyelmebe, ám egyelőre kivitelezhetetlennek látta a programot: „Könnyebb volna valamit elérni olyan levéltári anyag közzétételével, amely a magyar parasztság jogviszonyaira vonatkozik. Az Orsz. Levéltárban a kérdés legjobb szakértőjétől, Szabó Istvántól kapott értesülés szerint legcélszerűbb volna jobbágyok végrendeleteinek összegyűjtése a 16-18. századból. Ilyen van kb. 100-200 darab a különböző családi levéltárakban és a Neoregistrata Actakban az Orsz. Levéltárban. Ezek a magyar nyelvű végintézkedések sok tekintetben vehetnének új fényt a magyar parasztság jogviszonyaira. Nagyobb tömegű volna a földesúr-jobbágy viszonyra vonatkozó iratok: így exemptiók, inscriptiók, manumissiók, szolgálatba lépések és kezességvállalások stb. közzététele. [...] E publikációkból kiderülne, hogy a földesúr-jobbágyi viszony korántse volt olyan sémaszerű, mint azt általában hiszik. [...] Minde tervek azonban a mai háborús viszonyok közt nehezen valósíthatók meg, mert aligha találhatók a gyűjtő-munkára megfelelő szakképzettséggel rendelkező fiatal emberek. Legalkalmasabb volnának erre az Országos Levéltár legfiatalabb tisztviselői, de ezek jórészen hadi szolgálatot teljesítenek, közülük az is, akit mint tanítványomat egyik vagy másik munka elvégzésére ajánlani tudnék. Az egyetemet végzettek is, akik még nincsenek állásban, vagy már bevonultak, vagy bevonulás előtt állnak.”¹⁸

A jobbágyságtörténetről szőtt tervek ilyen körülmények között egyelőre tehát nem valószínűsíthetőek, bár Eckhart tanítványai (Bónis György, Murarik Antal, Szoika Kamill) már egyre inkább ebbe az irányba tájékozódtak.¹⁹ Említhető még, hogy Eckhart az 1946-os alkotmány- és jogtörténeti szintézisében Szabó István kutatásaira (is) alapozott, s a debreceni történészhez hasonlóan a középkorhoz képest az újabb korokat hanyatlásként értékelte a parasztság helyzetét tekintve. Nyomon követhető például, hogy Szabó ihlette Nagy Lajos 1351. évi törvényének értelmezését Eckhartnál. A kilenced szabályozása nem a földesúri elnyomatás eszköze volt, hanem demográfiai okokkal magyarázható: „A törvény célja volt megakadályozni, hogy a földesurak kedvezőbb szolgálati feltételek ígéréssel egymás jobbágyait eddigi uruk elhagyására bírják. Az Európát és hazánkat is ezidőtájtban több ízben végigpusztító pestis a munkaerőt nagyon megritkította és szükségessé tette, mint másutt, nálunk is a legfontosabb szolgáltatásnak egységes szabályozását.”²⁰ A jobbágyok helyzete a közép- és kisbirtokos nemesség szerepének országgyűléseken való megnövekedésével együtt romlott, így a kérdést Eckhart összekapcsolta alkotmánytörténeti koncepciójával.²¹ Mindez azt is jelenti, hogy a történész jobbágyságtörténeti felfogása csak részben (a Habsburg gyarmatosítás és az elmaradott rendiség tézisének hangoztatásával) volt elfogadható a marxista mesternarratíva számára, egyébként gyakran attól ellentétes üzenetet közvetített. Eckhartnak kifejezetten a jobbágyság történetével foglalkozó írásaival javarészt egy már jelentősen megváltozott politikai és szellemi környezetben találkozhatunk.

Az egyik legfontosabb írás a témában a történész 1954-ben megjelent *A földesúri büntetőbíráskodás a XVI–XVII. században* című könyve. A mű uradalmi számadások, jövedelmi lajstromok, az úriszéki bíráskodás jegyzőkönyveinek, vagy szükség esetén a nyelvészeti eredmények igénybevételén alapult.²² Eckhart különböző jogintézményeket mutatott be, így a földesúri bíráskodással szembeállított falusi ítélkezés fórumát (a „falu füstjét”). A büntetőbíráskodás fejlődését döntően gazdasági okokkal magyarázta – a földesurak bírságolási rendszere a tőkefelhalmozást segítette elő. A könyvben több kifejezés szól az osztályharcról, jobbágymozgalmakról, azonban ez a szemlélet nem jellemző a könyv

egésze. A társadalmi rétegeket egymással való bonyolult interakcióikból bontja ki, betekintést nyújtva egyben a mindennapi életbe is, ezáltal teljesen mellőzve a politikát. Persze a megírás korának frazeológiája több tekintetben is érezhető. Az utolsó fejezet például a „földesúri ideológiával” foglalkozik.²³ A „földesúri ideológia” a feudális társadalmi viszonyokat bebiztosító Tripartitumon alapult és abból állt, hogy az úr intézkedései ellen lázadó, panaszt tevő jobbágy vagy jobbágyi sorban tengődő nemes lényegében felségárulást, hűtlenséget követ el tetteivel. Egy ilyen eset kapcsán írta Eckhart: *„A földesúr ügyésze tehát a vádlottat, mint felségsértőt kívánja elítéltetni, alkalmazva a bűncselekményre a Hármaskönyvnek azt a címét, amely szerint a felségsértők javai a koronára szállnak hűtlenség címén.”*²⁴ A falu bíraskodása áll a könyv középpontjában, mivel a szerző számára ez egy írott forrásokon keresztül nehezen megfogható, az ősi népi jogot képviselő intézmény (a falu füstje) volt: *„Nem tudjuk világosan megmagyarázni ennek a bizonyára ősi kifejezésnek az eredetét, amely a XVII. század végén még élt. A füst a tűzhelyet jelzi, amelynek a már kialakuló feudalizmus idejében jogi vonatkozásai voltak. [...] A falu, létrejötté óta, nemcsak termelési, hanem igazságszolgáltatási egység is volt, és a bíró bizonyára kezdettől fogva szerepet játszott a faluközösségen belül előforduló érdekellentétek, a faluközösség tagjai között felmerülő viszályok elintézésében. [...] A feudalizmus deledőpontján, amikor írásbeli emlékeink az úrszéki bíraskodásról kezdődnek, a falu ítéelő szavát csak ritkán halljuk, inkább csak az elnyomó földesúri szék közvetítésével, ahová a füstön elintézett perek megfellebbezhetőek voltak. A népi jogélet szava így csak eltorzítva kerül fülünkhöz, de így is nagy értékeket közvetít.”*²⁵ Eckhartot a jobbágyság, parasztság esetében nem feltétlenül egy osztály, hanem a „népi” jog története érdekelte, ezért a földesúri ítélőszék forrásain keresztül megpróbálta felderíteni a falu bírának régebbi jogosítványait is. Ez azért különösen nehéz, mert Eckhart szerint a 16. századtól kezdve kimutatható az intézmény térvészése, ezzel párhuzamosan az úrszék hatalmának növekedése, a hanyatlás tehát a középkorhoz képest következett be.²⁶ Nem volt ártatlan azonban a falusi bíró sem, hanem gyakran a földesúrnál is lekesebben élt vissza hatalmával és fosztotta ki a falu parasztjait.²⁷ Ezzel összefüggésben említenem meg, hogy Eckhartnál a parasztsággal szembeni elnyomó hatalmat nem csupán a földesurak, hanem más elemek is reprezentálják, így a hajdúk, a földesúr tisztjei, ügyvédek, porkolábok, ispánok. Ráadásul ezek a tisztek egymással és a földesúrral is gyakran ösztetűzésbe keveredtek jogsértések (lopás, a jobbágyok bántalmazása stb.) során.²⁸ A jobbágy az elnyomással szemben többféleképpen vehette fel a harcot: ügyvéd, eskü vagy kezesség útján. Az elfogott jobbágyért szabadon lévő társai vállalhatnak kezességet,²⁹ tehát vagyontukat összeadva fizethettek a földesúrnak a bűncselekmény büntetésének kiváltásáért. Nem éppen a jobbágyi vagyontalanságot, kiszolgáltatottságot támasztja alá, hogy néhol akár egy személy is ki tudta váltani az elfogott jobbágyot.³⁰ A földesúrnak a 16. században még privilegizált helyzete volt abban a tekintetben, hogy bizonyítás nélkül is vádat emelhetett, de később ez a szokás megváltozott: *„A XVII. század második felében kezd utat törni az a felfogás, hogy a földesúrnak is, ha vádat emel, azt bizonyítania kell. Bizonyítás hiányában nem lehet a jobbágyot elítélni. [...] A bíróság tehát már nem vesz tudomást a földesúrnak mint felperesnek kiváltságos helyzetéről, hanem tőle is bizonyítékokat kíván, mint bármely más sértett féltől.”*³¹

A népi jog és a hatalom szembenállása mellett meghatározó a gazdasági érdekek tematikája is a könyvben. A földesurak bírósági jogosítványait leginkább pénzgyűjtésre használták és jövedelmük biztosítása érdekében közvetve és közvetlenül is uralmuk alá hajtották a jobbágyságot. A 16. század közepétől a 18. századig terjedő időszakban ilyen bevétel volt a bírságolás, amelyet különböző bűnelkövetések (testi sértés, káromkodás,

paráznság, kisebb értékű lopás) megtorlásául róttak a jobbágyokra. Az erre vonatkozó anyagból Eckhart táblázatot szerkesztett az országos helyzet bemutatására.³² A bírság ott növekedett elsősorban, ahol az úriszéknek már sikerült háttérbe szorítania a falusi bírásokat: a két intézmény közötti különbség ezen a téren is megmutatkozott.³³ A bírságolások rendszere végül a kapzsiságból fakadó visszaélések nagy száma miatt szűnt meg, persze ebben nemcsak a földesúr tisztjei, hanem a vármegyei bürokrácia is felelős volt, nem csak a jobbágyok, de a nemesek ellenében is.³⁴

A korviszonyokról és Eckhart nézeteiről sokat elárulnak a kortárs reflexiók. Illés József tanítványa, a jogtörténész Degré Alajos recenziójában az 1954-es munkát egy adósságtörlesztésnek minősítette, hiszen már több szerző részéről megelőlegezett, ám bővebben még senki által nem tárgyalt témát (úriszéki bíráskodás) dolgozott fel benne. Hosszabb idézést érdemel, hogy Degré Eckhart könyvét milyen előmunkálatok sorának végén említette. *„Hajnik alapvető perjogtörténeti művében felvázolta ugyan néhány jellemző vonását, de minthogy kutatásai csak a mohácsi vészig terjedtek és e korban kevés írásbeli megemlékezés történt az úriszékekről, viszont azoknak is csak egy részét ismerhette, keveset mond róla. A Hajnik művét folytatni kívánó perjogtörténeti kísérletek (Vinkler, Meznerics, Torday, Bónis stb.)³⁵ részletesen foglalkoztak a Kúria és a megyei bíróságok szervezetével és működésével, de a városi bíróságokról és az úriszékekről érdemleges mondanivalójuk nem akadt. Szoika Kamill (Eckhart tanítványa) bátor témaválasztású dolgozatában (Földesúri bíráskodás az Árpád-kori Magyarországon. Bp. 1944) csak annyit mutat ki, hogy Magyarországon egyes egyházi nagybirtokok már a XII. században királyi privilégiumot szereztek alkalmazottaik, alárendeltjeik feletti bíráskodásra, a XIII. században pedig számos világi nagybirtok is szerzett ilyen privilégiumot, de ez a bíráskodás nem volt teljes, mert a súlyos bűncselekményekben való ítélkezés ki volt véve hatásköréből.”³⁶* Degré dicsérte Eckhartot, amiért a materiális tényezőket figyelembe vette a földesúr által kiszabott bírságok értelmezésénél, mivel ezek szerinte inkább adók voltak, mintsem az igazságszolgáltatás eszközei.³⁷ A könyv legjobb részének a falusi bíráskodásról írtakat tekintette. *„Ennek az intézménynek ugyanis közvetlen írott emléke nem maradt, de az úriszékek, sőt megyei statutumok egy-egy odatett szavából, legfeljebb egy mondatából meg tudja rajzolni a falusi bíráskodás kereteit, eljárás módját, szervezetét, hatáskörét, sőt hanyatlásának okait is.”³⁸* Összegzésképp rendkívül pozitív képet adott a könyvről, mégpedig módszertani, tematikai egyedülállósága folytán. *„A könyv tehát nemcsak régi hiányunkat pótolja, fordulópontot jelent jogtörténetírásunkban is, mert ez az első könyv, amely szoros értelemben vett jogtörténet, tehát egy jogintézmény kereteit és annak gazdasági és társadalmi hatásait, eredeti forráskutatás alapján materialista történetiszemlélettel mutatja be.”³⁹* Hiányolta a felsorolt érdemek után Eckhart könyvéből a végső konklúziót – hozzátennem, hogy a történésznél valóban nem könnyű például azt eldönteni, hogy egyetértett-e Pach Zsigmond Pál magyar társadalomfejlődéssel kapcsolatos elkanyarodás-elméletével, vagy sem (ld. alább).

Sinkovics István 1957-ben reagált Eckhart könyvére a Századokban. Gazdag forrásanyagra támaszkodó, a bíráskodás mögött meghúzódó társadalmi rendet és az anyagi motívumokat egyaránt bemutató, ráadásul az elnyomott társadalmi rétegekkel szimpatizáló írásnak nevezte, s külön kiemelte belőle a parasztság mindennapjainak ábrázolását. *„Az úriszéki jegyzőkönyvek feljegyzései mögött mint villámláskor egy pillanatra megvilágosodik a paraszti élet, a jobbágyfalu, amely ősi szokások megszakítatlan folytonosságát hordozza. A hétköznapi élete jelenik meg egyszerűségével, munkaeszközeivel, küzdelmével.”⁴⁰* Szerinte a két nagy hiányossága Eckhartnak a kelet-európai (orosz, lengyel), illetve például Engels nyomán⁴¹ a német párhuzamok figyelmen kívül hagyása és

a tőkefelhalmozás kérdésében való kétértelmű állásfoglalása. A földesúri bírságolásból eredő jövedelem kapcsán nem világos szerinte Eckhart nézete. „*A földesúri jövedelmek elemzése a magyarországi tőkefelhalmozás vitatott kérdéséhez vezet. Eckhart álláspontja nem egyértelmű és nem is elég világos a tőkefelhalmozás mozzanatainak megítélésében.*”⁴² Hiszen a bírált történész egyrészt elfogadta Pach Zsigmond Pál megállapítását, hogy a 16. században megindult Magyarországon a földesúri tőkefelhalmozás, másrészt leszögezte, hogy az a bécsi gazdaságpolitika káros hatása és az elmaradott gazdasági viszonyok miatt nem értelmezhető a marxi fogalom keretei között, mivel a felhalmozott tőkét a földesurak nem tudták iparba fektetni. Azaz Sinkovics szerint nem lehet eldönteni, hogy a recenzált mű szerzője elismerte, vagy inkább vitatta a marxi tőkefelhalmozás folyamatának magyarországi jelenlétét. A megoldás szerinte a kelet-európai viszonyokba való ágyazás lett volna. „*A fejlődés sajátos kelet-európai útját kellett volna jobban szemügyre venni (amire Eckhart közvetve céloz is, amikor »elmaradt gazdasági viszonyaink«-ra hivatkozik), és akkor elkerülhető lett volna az olyan egyszerűsítőnek tűnő magyarázat, hogy Magyarországon a XVI-XVII. században a pénz tőkévé válását, az ipari tőke kialakulását »az osztrák tartományoktól való gazdasági függésünk« akadályozta [...].*”⁴³ Ellentmondásnak tartotta Eckhart indoklását azért is, mert korábban pont ő fejtette ki, hogy a bécsi udvar gazdaságpolitikája csak a 18. századtól kezdve érezte negatív hatásait Magyarországon.⁴⁴ Felvethető, hogy itt Eckhart korábban már vázolt gazdaság- és társadalomtörténeti koncepciója az „ellentmondás”, vita okozója. E szerint a tőkefelhalmozás hiába indult meg, a földesurak pénzét nem lehetett vállalkozásba ültetni az ipar fejletlensége, illetve inkább annak hiánya miatt, és így nem szolgálta a kapitalizmus kifejlődését.⁴⁵ Eckhart tézise szerint a magyar alkotmány és társadalom 1848-ig középkorias maradt, sőt meg sem indult a polgári átalakulás irányába, ezt a nézetet tehát nem lehetett beleilleszteni a kortárs marxista kánonba.

A jobbágyság témája társadalom- és jogtörténeti szempontból is jelentős volt az eckharti életműben, ráadásul egyaránt szolgált tudományos és „nemzetnevelő” célokat. A cseh példával való összehasonlítás szerint az elnyomott rétegek felemeléséből született meg végül a cseh nemzeti értelmiség és iparos réteg, így nem kétséges, hogy a magyar történész szerint a magyar társadalomfejlődés is ezen az úton lehetett volna „egészséges”. A középkorias rendi alkotmány fennmaradása és a Habsburg „gyarmatpolitika” következtében azonban a jobbágyreformok kudarcra voltak ítélve, ez pedig a történész szerint a magyar társadalmi (nemzeti) fejlődés felemásságát húzta alá. Eckhart programírásaiban a népi jog megismerését sürgette, amit tanítványai kezdetektől fogva igyekeztek szem előtt tartani. Egy olyan felvetés, amely szerint Eckhart a marxizmushoz való igazodás miatt foglalkozott ismét a jobbágysággal a kommunizmus idején, akkor segítené elő az értelmezést, ha a történész korábban nem, vagy alig kutatta volna a témát – a leírtak alapján azonban ez nem elégséges magyarázat, ám a kor retorikája valóban megjelent az ötvenes években közzétett írásaiban, az uralkodó diskurzus alól Eckhart sem tudta kivonni magát.

JEGYZETEK

* Átdolgozott részlet a szerző disszertációjából, amelyet nemrég „Eckhart Ferenc történeti munkásságának súlypontjai” címmel védett meg.

1 „*A mind radikálisabbá váló politikai változások*

Eckhart Ferencet sem kímélték. A megalázó szerepvállalások arra készítették, hogy olyan kérdéseket kutassa felé forduljon, melyek terepén otthonosan mozgott, s melyek a kultúrpolitika történelmi

- materialista elvárásait is, legalább formális értelemben kielégíthették. Újra a gazdaságpolitika és a parasztkérdés vidékén találkozhatunk tehát az idős tudóssal.” Mezey Barna: Utószó. In: Eckhart Ferenc: Magyar alkotmány- és jogtörténet. Szerk. uő. Bp., 2000. 426.; „Mint hogy a politikai hatalom igényeinek eleget kellett tenni, még a meggyőződésesen más alapokon álló jogtörténészeknek is kompromisszumot kellett kötniük a kutatások további folytatása és a publikálás lehetőségének fenntartása érdekében. Eckhart Ferenc az elnyomott társadalmi rétegek, a jobbágysztállyal kapcsolatos állampolitika alakulása, majd a jobbágyság elnyomó szerve, az úriszék működése felé volt kénytelen fordulni [...]” Stipta István: Jogtörténet-tudomány. In: Bevezetés a társadalomtörténetbe. Javított kiadás. Szerk. Bódy Zsombor–Ö. Kovács József. Bp., 2006. 640.*
- 2 *Eckhart Ferenc bibliográfiai jegyzetei. Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának Kézirattára (A továbbiakban: MTA KK) Ms 5623/2. Itt más témáktól elválasztva vannak csoportosítva a jobbágyság történetével foglalkozó külföldi és magyar irodalmi tételek. Eckhart szemináriumán tanítványai is feldolgoztak hasonló témákat, ld. *Szoika Kamill: Földesúri bíraskodás az Árpád-kori Magyarországon. Bp., 1944.**
 - 3 *Eckhart Ferenc: Mária Terézia és a magyar parasztkérdés. In: Emlékkönyv doktor Klebelsberg Kuno negyedszázados kultúrpolitikai működésének emlékére, születésének ötvenedik évfordulóján. Szerk. Lukinich Imre. Bp., 1925. 500–501.*
 - 4 Uo. 507.
 - 5 Uo. 511.
 - 6 Uo. 512.
 - 7 *Eckhart már nem hangoztatta Mária Terézia humanista meggyőződésének jelentőségét a bécsi jobbágypolitikában, bár a paraszti terhek enyhítésénél a reformista álláspontot szerinte továbbra is a „legműveltebb” tanácsosok (és Hajnóczy József) képviselték. Eckhart Ferenc: A bécsi udvar jobbágypolitikája 1761–1790-ig. Századok, 90. (1956) 1–2. 69.; 88. Hajnóczyról: uo. 107–108.*
 - 8 Uo. 69–89.
 - 9 Uo. 94.
 - 10 *A gyarmatosító gazdaságpolitika hangoztatása nem a hatalomnak tett engedmény volt, hiszen már a két világháború közötti magyar történetírásban is jelen lévő toposzról volt szó.*
 - 11 Uo. 110.
 - 12 Uo. 113.
 - 13 Uo. 125.
 - 14 *A jobbágyság viszonyairól írván említette meg szándékát Mályusznak: „[...] azt hiszem, hogy úgy Verbőczy, mint az 1514. törvény inkább túlkapások ellen akarják megvédeni a jobbágyot. A heti 1 robotnap és a szolgáltatások nem nagy megterhelés ahhoz képest, ahogy a jobbágy akkor már egész Kelet-Európában, Poroszországot is beleértve meg volt terhelve. Rőghöz kötöttség mindenütt kialakult a »Gutherrschaft«-okkal. [...] Én is szeretném már egyszer jobbágykötetemet megcsinálni, de a sokféle és most egy időre meggyarapodott hivatalos és félhivatalos munkák miatt nem tudom mikor leszek annyira, hogy a megírásra gondolhassak.” Eckhart Ferenc levele Mályusz Elemérnek 1927. február 12-én. MTA KK Ms 6399/275. Kiemelés az eredetiben.*
 - 15 *Gaal Jenő* levele Eckhart Ferencnek 1928. árpilis 2-án, 19-én és május 17-én. MTA KK Ms 5616/6-8.
 - 16 *Az intézetet Eckhart öccse, Eckhardt Sándor hozta létre 1939-ben. A népi kutatások előmozdítása érdekében ösztöndíjakat biztosított néprajzi szempontokat alkalmazó és a parasztsággal foglalkozó kutatók számára.*
 - 17 *Fabinyi Tihámér* levele Eckhart Ferencnek 1942. december 11-én. MTA KK Ms 5616/1.
 - 18 *Eckhart Ferenc* levele Fabinyi Tihámérnak 1943. január 5-én [Fogalmazvány]. MTA KK Ms 5615/52.
 - 19 *Eckhart Ferenc jog- és alkotmánytörténeti programjáról, valamint a tanítványai munkásságáról bővebben: Törő László Dávid: „Több szellem-történetet a jogtörténetbe!” (Eckhart Ferenc törekvései a jog- és alkotmánytörténet modernizálására (1931–1941)). Századok 150. (2016) 6. sz. 1407–1450.*
 - 20 *Eckhart Ferenc: Magyar alkotmány- és jogtörténet. Bp., 1946. 61. Szabó István* ezzel a nézetével egyébként később szembekerült Székely Györggyel és a marxista narratívával, amely a törvényben a jobbágyság alárendelésének eszközét látta a földesuri osztály részéről. Lásd erről: *Erős Vilmos: Utak a „Népiségtörténet”-hez: Mályusz Elemér és Szabó István. Századok, 147. (2013) 1. 51.*
 - 21 *„A nagyarányú bevándorlás volt a legfőbb oka a jobbágytelkek elhanyagolásának, amelynek már jó fele lakatlan, pusztá volt a XV. század második felében. Ez a nemesség részéről a szabad költözés megakadályozására irányuló törekvéseket idézett elő. Királyaink és a nemesség között küzdelem folyt le ebben a kérdésben. [...] Érthető, hogy a jobbágyok szabadságainak korlátozására II. Ulászló uralkodása alatt került sor, amikor a közép- és kisbirtokos nemesség az országgyűlésen döntő befolyáshoz jutott.” Eckhart F.: Magyar alkotmány- és jogtörténet, i. m. 62–63.*
 - 22 *A nyelvészetet hasznosította például a „fráng” intézmény eredetének vizsgálatánál, amely a földesúr által elrendelt békekesség megzavarásának büntetését jelentette. Eckhart Ferenc: A földesúri büntetőbíráskodás a XVI–XVII. században. Bp., 1954. 77–82.*

- 23 Uo. 189–203.
- 24 Uo. 199. A fejezet szerint a jobbágnak joga volt panaszt tenni földesura ellen akár a nádornál vagy a törököknél is. Hogy ez ne hangozzon túl veszélyesen (hiszen világos, hogy itt nem egy teljesen jogfosztott, elnyomott rétegről van szó), Eckhart egy alkalommal finomította ilyen jellegű kijelentéseit: „*Azt hihetnők ezek után, hogy a jobbágyközség saját földesurának előadhatta panaszait, azzal nem sértette meg az engedelmséget és hűséget. De nem mindig volt így. Ha a földesúr szerint jobbágyai méltatlanul panaszkodtak, akkor is széke ítélkezett a hűséget megsértők felett.*” Uo. 198.
- 25 Uo. 9–10. Kiemelés tölem – T. L. D.
- 26 „*Az általános kép, amelyet a falu bíraskodásáról szóló töredékes feljegyzésekből, értesítésekből kapunk, már a XVI. század végén hanyatló hatáskört mutat. A földesúri szék egyre inkább magához ragadja a pereket, még a kevésbé jelentőseket is. [...] Az elnyomó földesúri hatalom a falusi önkormányzatot elnyelte.*” Uo. 12.
- 27 Uo. 24–25.
- 28 Uo. 181–188. „*Az eddigiekből kiderült, hogy a tiszteknek milyen nagy hatalmat adott kezébe a földesúr részéről átruházott bírságolási jog, amelyet azok széktartás nélkül is gyakorolhattak. Ezt a hatalmat jelentékenyen növelte a tiszti kizsákmányolásnak és a jobbágyi engedelmség kikényszerítésének eszköze: az úriszék. [...] A távollevő földesúr gyakran nem is szerezhetett tudomást a szék ítéletéről, amelyet még nagyobb uradalmakban is csak a század vége felé kezdtek írásba foglalni. Alighanem csak azok az ítéletek kerültek elébe, amelyekben kegyelmi jogának gyakorlásáról volt szó.*” Uo. 182.
- 29 Uo. 35–41.
- 30 Uo. 36. Ehhez Eckhart hozzátette, hogy ritkán fordult elő a dolog.
- 31 Uo. 47. Az eskü mentő szerepéről: uo. 48–53.
- 32 Uo. 209–213.
- 33 Uo. 72–73.
- 34 Uo. 88–93.
- 35 Vinkler Jánosról, Meznerics Ivánról, Bónis Györgyről és Torday Lajosról van szó, ők kutatainkat főként a két világháború közötti időszakban publikálták és nagyrészt Eckhart-tanítványok voltak. Hajnik Imre jogtörténeti munkássága a dualizmus idejére esett.
- 36 *Degré Alajos:* Eckhart Ferenc: Földesúri büntetőbíráskodás a XVI–XVII. században. Jogtudományi Közlöny 10. (1955) 4. 254.
- 37 Néhány helyen szerinte túlzásba is vitte ezen tényezők hangsúlyozását. „*Kár, hogy néha ott is jobbágyelnyomó célzatot és materiálista indokokat keres, ahol ez erőltetett.*” Uo. 256.
- 38 Uo.
- 39 Uo.
- 40 *Sinkovics István:* Eckhart Ferenc: A földesúri büntetőbíráskodás a XVII. században. Századok 91. (1957) 1–4. 428.
- 41 „*Hiszen Eckhart adatai nem egyszer kísértetiesen hasonlítanak ahhoz, amit Engels ír a német parasztságról [...].*” Uo. 429. A kelet-európai perspektíva (és ezzel együtt ebben az esetben egyébként a marxista irodalomra való hivatkozás) hiányára a következő oldalon is felhívta a figyelmet, a robotmunkával kapcsolatban. Uo. 430.
- 42 Uo. 429.
- 43 Uo. 430.
- 44 A bírált részlet így hangzik: „*Elmaradt gazdasági viszonyaink között a jobbágyoktól bírságok címén kisajtott pénz kincsként halmozódott fel a földesuraknál, újabb földbirtok szerzésére vagy fényűző életmódra nyújtott eszközöket, vagy kölcsönügyletekkel forgatták azt és gyarapították. Az osztrák tartományoktól való gazdasági függésünk miatt sem volt a pénz ipari vállalkozásokba elhelyezhető. Ily módon nem foglalható a marxi »eredeti tőkefelhalmozás« fogalma alá.*” Eckhart F.: A földesúri, i. m. 57.
- 45 Kállay István később úgy látta, Sinkovits 1957-ben nem írta le egyértelműen, hogy Eckhart végeredményben nem fogadta el Pach elméletét: „*A kortárs nem mondta ki, ami mindebből kiolvasható: Eckharttól idegen volt ez a megállapítás és főleg nem következett az általa vizsgált forrásanyagból.*” Kállay István: Az úriszéki peres anyag feltárása Eckhart Ferenc munkájában. Jogtudományi Közlöny 41. (1986) 7. 332.